บทวิจารณ์หนังสือ
"สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2480"

นันทพร พุ่มมณี[1]

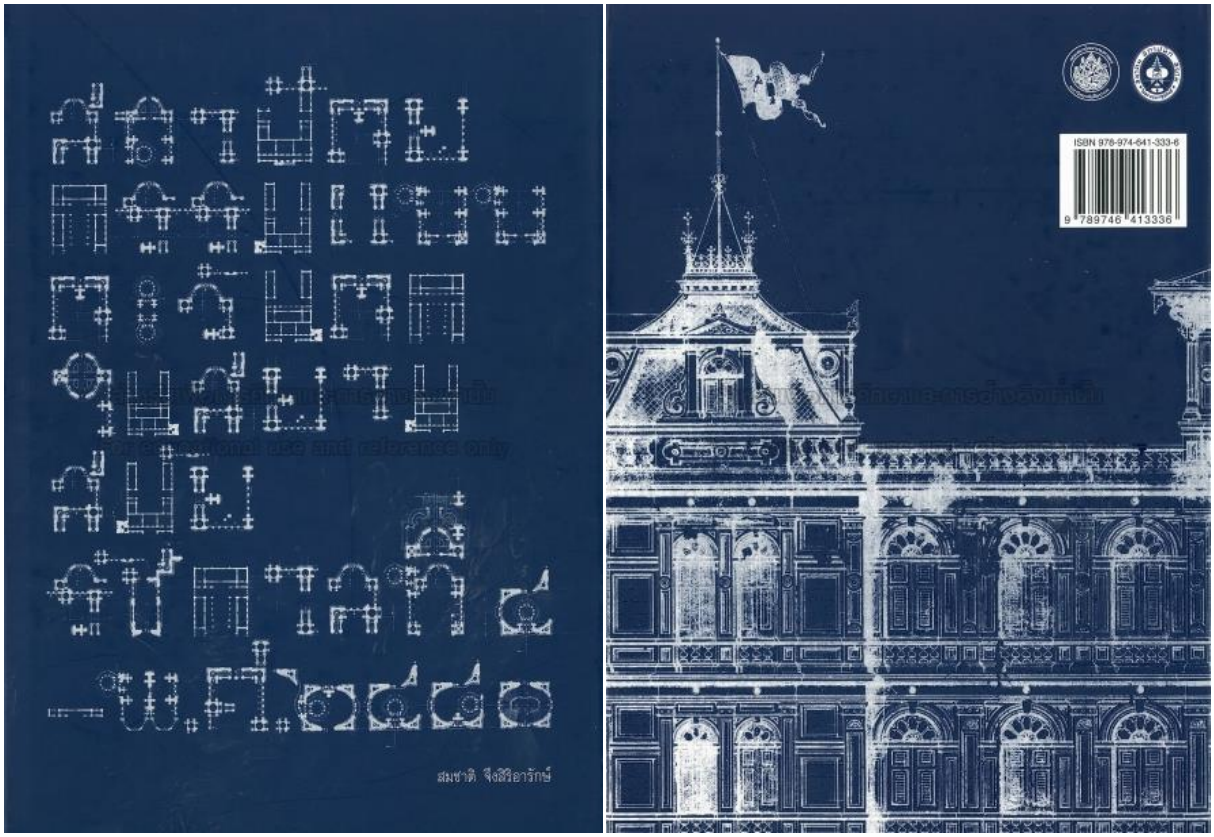

ภาพที่ 1 ปกหน้า-ปกหลัง หนังสือ สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2480

"สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2480" ของ ศาสตราจารย์ สมชาติ จึงสิริอารักษ์ ผู้เชี่ยวชาญทางด้านการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม หนังสือเล่มนี้เป็นงานเขียนเชิงวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม โดยผู้เขียนได้รวบรวมประสบการณ์จากงานสอนในภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร งานวิชาการ งานวิจัยและการปฏิบัติการด้านงานอนุรักษ์ โดยนำเสนอให้เข้าใจง่ายตามการเดินทางของเส้นเวลา (Timeline) โดยใช้ประวัติศาสตร์ตามเส้นแบ่งของราชวงศ์ในแต่ละรัชสมัย เนื้อหาภาพรวมเป็นการประมวลผลงานสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในประเทศไทยหลายกลุ่มอาคาร โดยเน้นช่วงเวลาในสมัยรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2344-2411) ถึงสมัยรัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2468-2477) ถึง พ.ศ. 2480 นับว่าเป็นช่วงเวลาที่น่าสนใจมากเนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงหลายด้านใน

[1] อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง
e-mail: nantaporn.p@rumail.ru.ac.th

สยาม โดยบอกเล่าเรื่องราว ผ่าน ตึกรามบ้านช่อง อาคาร ซึ่งพบว่ามีอาคารรูปแบบและกลิ่นอายของสถาปัตยกรรมตะวันตกในสยามสะท้อนออกมาชัดเจน โดยเฉพาะการปรากฏของอาคารสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก หรืออาคารผสมผสานอิทธิพลตะวันตกในงานสถาปัตยกรรมไทย เริ่มต้นตั้งแต่แนวคิดในการออกแบบ การก่อสร้าง การวางแผนผัง รูปด้านอาคาร การประดับตกแต่ง โครงสร้าง วัสดุและเทคโนโลยีในการก่อสร้าง ในบางอาคารปรากฏชื่อของนายช่างฝรั่ง (สถาปนิกและวิศวกรชาวต่างชาติ) จากประเทศอิตาลี เยอรมัน อังกฤษ ฯลฯ ในกลุ่มของนายช่างฝรั่งนี้เป็นกลุ่มหนึ่งที่มีอิทธิพลในการเลือกใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก การอธิบายพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมในประเทศไทยในระช่วงระยะดังกล่าว อธิบายเปรียบเทียบกับสถาปัตยกรรมต้นแบบในประเทศยุโรปซึ่งเป็นการเปิดมุมมองและทัศนะใหม่ ๆ ที่มีพัฒนาการและความเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์สากล ทั้งในเรื่องของประวัติศาสตร์และรูปแบบศิลปกรรมแบบตะวันตก เป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในภาพรวมให้ผู้อ่านเข้าใจได้มากขึ้น ในขณะเดียวกันได้วิเคราะห์ถึงเหตุปัจจัยของอิทธิพลทางด้านตะวันตกในแต่ละยุคสมัยและรูปแบบที่เข้ามาในประเทศไทย รวมทั้งการเลือกใช้ของนายช่างฝรั่งหรือนายช่างไทยในการออกแบบและก่อสร้าง เช่น การเลือกใช้อิทธิพลศิลปะแบบนีโอคลาสสิก (Neo-classic) ศิลปะแบบเรอเนสซองส์ (Ranaissance) ศิลปะกอธิค (Gothic) ฯลฯ ทั้งนี้ยังเน้น ***การวิเคราะห์*** ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง การปรับตัวและการอยู่รอดของความเป็นไทย และสถาปัตยกรรมไทย ในสภาวะของสถานการณ์ยุคที่อิทธิพลตะวันตกที่กำลังแพร่ขยาย ต่อเนื่องมาจนถึงแนวคิดการปกครองรูปแบบใหม่ในระบอบประชาธิปไตย รวมถึงค่านิยมของผู้คนในขณะนั้นว่าส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนของรูปแบบสถาปัตยกรรมในสยามอย่างไร

นอกจากเนื้อหาและประเด็นที่น่าสนใจในหนังสือเล่มนี้แล้ว การนำเสนอของหนังสือเล่มนี้มีความน่าสนใจสามารถเข้าใจได้ง่าย โดยเริ่มจากรูปแบบของปกหนังสือมีความสัมพันธ์กับเนื้อหาภายในและน่าสนใจ โดยหน้าปกหน้า ตัวอักษรของชื่อหนังสือทุกคำ เช่น “ส” “ถ” “า” .....รูปแบบของตัวอักษรเกิดจากการนำผังพื้นอาคาร (Plan) ที่เป็นของอาคารในกรณีศึกษาในเล่ม ซึ่งเป็นลักษณะของผังพื้นอาคารอิทธิพลสถาปัตยกรรมตะวันตก นำมาเรียงต่อกันเป็นตัวอักษร (ภาพที่ 1) รูปแบบในการนำเสนอภายในหนังสือเพิ่มเติมจากเนื้อหาแล้วนั้น ยังประกอบด้วยไปด้วยภาพถ่ายในอดีตของอาคารสำคัญต่าง ๆ หาดูได้ค่อนข้างยาก (ภาพที่ 2) ลายเส้นรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบสเก็ตด้วยมือ ซึ่งเป็นลายเส้นที่ดูเรียบเกลี้ยงเข้าใจได้ง่าย แบบทางสถาปัตยกรรมผังพื้นและรูปด้านเข้ามาตราส่วนอย่างถูกต้อง ทั้งอาคารที่เขียนขึ้นใหม่และแบบสถาปัตยกรรมเดิม และที่สำคัญคือแบบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นแบบร่างขั้นต้น แบบพิมพ์เขียวซึ่งเป็นแบบที่ใช้ในการก่อสร้างจริง จากแหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นข้อมูลที่เข้าถึงได้ยาก (ภาพที่ 4) ซึ่งเป็นข้อมูล

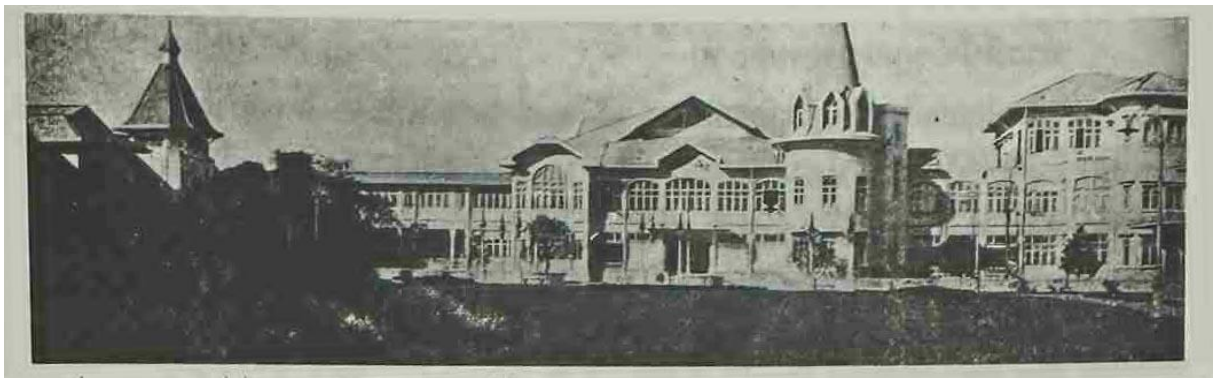

ภาพที่ 2 ภาพถ่ายพระที่นั่งพิมานจักรีและพระที่นั่งไวกูณฐเทพยสถาน พระราชวังพญาไท, หน้า 323.

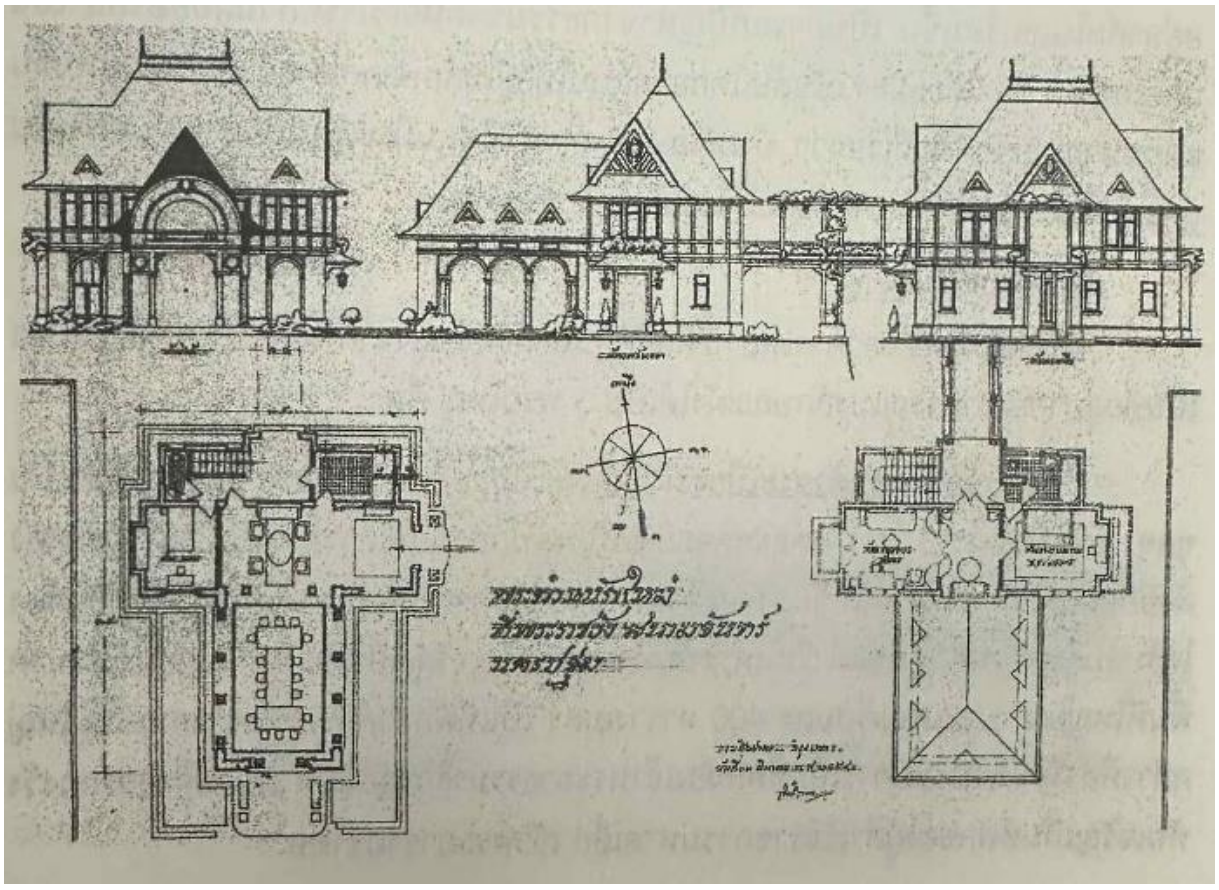

ภาพที่ 3 แบบร่างด้านหน้าพระตำหนักมารี ราชรัตบัลลังก์ พระราชวังสนามจันทร์, หน้า 311.

เนื้อหาในหนังสือส่วนแรกประกอบด้วย บทนำ นิยามศัพท์ และเริ่มแบ่งเป็น 4 บท ดังนี้

บทที่ 1 *สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394-2411)* เริ่มต้นด้วย ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลให้เกิดการสร้างสถาปัตยกรรมแบบ

ตะวันตก การก่อรูปของรูปแบบลักษณะสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยามสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเน้นด้วยกลุ่มสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกที่สำคัญสมัยรัชกาลที่ 4

กระแสทางสังคมและเศรษฐกิจที่ทำให้สยามต้องสนใจทุกเรื่องของตะวันตก ในขณะที่ต้องปรับตัวเพื่อให้แสดงให้เห็นว่าสยามยอมรับอารยธรรมตะวันตก ในขณะเดียวกันก็ต้องรักษาความเป็นสยาม ไว้ด้วย ทำให้เกิดสิ่งปลูกสร้างรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกผสมผสานกับสถาปัตยกรรมไทยจำนวนมาก ซึ่งเริ่มกระจายจากศูนย์กลางสยามคือพระบรมมหาราชวัง ในสถาปัตยกรรมพระมหากษัตริย์ ออกไปในกลุ่มของราชวงศ์ เชื้อพระวงศ์ขุนนาง อาคารราชการ กลุ่มชาวต่างชาติ พ่อค้า ฯลฯ ในช่วงนี้รูปแบบของของอาคารแบบตะวันตกมีลักษณะที่คาบเกี่ยวระหว่างศิลปะไทยผสมผสานศิลปะตะวันตก หรือเป็นอาคารรูปแบบตะวันตกในมาตราส่วนและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมยังไม่ลงตัว หรือโครงสร้างยังไม่แข็งแรงพอ แต่เป็นจุดเริ่มต้นที่ส่งผลให้แก่แนวคิดในการก่อสร้างในช่วงรัชสมัยต่อมา

บทที่ 2 *สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411-2453)* เริ่มต้นด้วยสภาพเศรษฐกิจและสังคมของสยาม การก่อรูปของรูปแบบลักษณะสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยามสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยวิเคราะห์ร่วมกับรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกแบบสากลที่นิยมในศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 จนถึงกลุ่มที่มีบทบาทในการออกแบบ ได้แก่ บทบาทของสถาปนิกต่างประเทศในการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว และกลุ่มอาคารพระราชวังและวังที่สร้างช่วงครึ่งแรกของรัชกาล (พ.ศ. 2411-ทศวรรษที่ 2430) และครึ่งหลังของรัชกาล (พ.ศ. 2430-2453) โดยในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ ได้เกิดกลุ่มอาคารที่มีลักษณะอิทธิพลตะวันตกกระจายตัว ในกลุ่มของบ้านและคฤหาสน์แบบตะวันตก อาคารราชการ เช่น โรงเรียน อาคารกระทรวง ทบวง กรม อาคารสาธารณูปโภค กลุ่มของอาคารสาธารณะโรงพยาบาล อาคารพาณิชยกรรม และศาสนสถาน

ได้จัดจ้างสถาปนิกและวิศวกรต่างประเทศจำนวนมากให้เข้ามารับราชการและเริ่มต้นสร้างอาคารสำคัญๆในรูปแบบตะวันตก เพื่อพัฒนาอาคารตะวันตกที่เริ่มต้นให้มีรูปแบบและองค์ประกอบที่สวยงามถูกต้อง ในขณะเดียวกันก็มีความแข็งแรงในโครงสร้างมากขึ้น เป็นช่วงเวลาที่รูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก ในประเทศไทยมีความลงตัว เช่น สถาปนิกชาวอิตาเลียน มาริโอ ตามาญโญ (Mario Tamagno) ผู้มีส่วนสำคัญในการออกแบบและสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมในประเทศไทยในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มีผลงาน เช่น สถานีรถไฟกรุงเทพฯ หรือสถานีรถไฟหัวลำโพง พระตำหนักใหญ่วังบางขุนพรหม ฯลฯ หรือนายโยอาคิม กรัสซี (Joachim Grassi) สถาปนิกชาวอิตาเลียนเชื้อสายออสเตรีย-ฝรั่งเศส เป็นสถาปนิกชาวยุโรปคนแรกที่ได้รับการว่าจ้างโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีผลงาน เช่น หอคองคอเดีย วัดนิเวศธรรม-ประวัติ ฯลฯ

บทที่ 3 *สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 (พ.ศ. 2453-2468)* เริ่มต้นด้วยสถานการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนรูปแบบ ซึ่งเป็นการสืบทอดและต่อยอดจากรูปแบบสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยามสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวถึงในกลุ่มอาคารเดียวกัน ได้แก่ พระราชวัง วัง และคฤหาสน์ในรัชสมัยนี้ บ้านเรือนราษฎร อาคารกระทรวง ทบวง กรม อาคารการศึกษา ศาสนสถาน อาคารสาธารณูปโภค อาคารพาณิชยกรรม และขยายวงกว้างต่อไปยังกลุ่มอาคารสาธารณะและบ้านพักกลุ่มข้าราชการ และผู้มีกลุ่มผู้มีฐานะ ต่อไป

ในสมัยรัชกาลที่ 6 กระแสการล่าอาณานิคมเริ่มเบาบาง เหตุการณ์สำคัญของทั่วโลกคือ การแพร่กระจายของแนวคิดเสรีนิยม มหาอำนาจหลายประเทศเริ่มมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการปกครอง การปกครองรูปแบบกษัตริย์เริ่มสั่นคลอนและล่มสลายในบางประเทศ สถาปัตยกรรมในยุคนี้จึงมีบางส่วนที่ หันกลับไปหาหน้าจั่วหลังคาไทยเอกลักษณ์ของชาติ เพื่อให้สอดคล้องกับการประกาศพระราชอำนาจของกษัตริย์ที่ดำรงอยู่

บทที่ 4 *สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2468-2477) ถึง พ.ศ. 2480* ในช่วงนี้เป็นอีกช่วงที่เกิดการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองครั้งใหญ่ ในเรื่องของรูปแบบการปกครอง สยามเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตย ส่งผลต่อการปรับตัวของเมืองอีกครั้ง รวมไปถึงภูมิทัศน์วัฒนธรรม หน้าตาของบ้านเมือง และอาคารสถาปัตยกรรม ความนิยมรูปแบบศิลปะตะวันตกอย่างเต็มรูปแบบมีความเบาบางลง ผสานกับการพัฒนาเทคโนโลยีที่ทันสมัยมากขึ้น มีการใช้โครงสร้างอาคารรูปแบบใหม่ ๆ เกิดขึ้น ในขณะที่รูปแบบอาคารที่นิยมมาก่อนนั้นมีความลดทอนรายละเอียดในการประดับตกแต่งส่วนต่าง ๆ ลง จนในที่สุดเกิดความนิยมรูปแบบศิลปะแบบโมเดิร์น (Modern) ขึ้น เน้นความเรียบเกลี้ยงในหลายองค์ประกอบของผนังและหลังคาเห็นได้ชัดจากอาคารบริเวณถนนราชดำเนินซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งการเปลี่ยนแปลง ในช่วงนี้น่าจะเรียกว่าเป็นช่วงปรับเปลี่ยนเข้าสู่สถาปัตยกรรมสมัยใหม่ในสยามที่ส่งผลให้แก่ทุกกลุ่มอาคาร ตั้งแต่ พระราชวัง วัง คฤหาสน์ บ้านเรือนราษฎร อาคารราชการ อาคารการศึกษา อาคารสาธารณะ อาคารพาณิชยกรรม ฯลฯ

จากเนื้อหาภาพรวมของหนังสือที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ถือได้ว่าหนังสือเล่มนี้จะกลายเป็นหนังสือเล่มสำคัญ เป็นคัมภีร์ คลังปัญญา สำหรับผู้ที่สนใจศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทยในช่วงที่รับอิทธิพลตะวันตก โดยสามารถเข้าใจถึงบริบทสำคัญที่สอดคล้องกับการพัฒนาและปรับเปลี่ยนรูปแบบสถาปัตยกรรมและหน้าตาของบ้านเมืองของแต่ละยุคสมัยได้เป็นอย่างดี